

TAKİYÜDDİN'İN PERA'DAKİ GÖZLEMESİ *

Çeviri: Cem Pulathaneli**

Ahmet Refik, hicri onuncu yüzyıl İstanbul'unu konu alan ve belgeler açısından çok zengin olan eserinde (s. 53, no. 6), 13 Safer 986 (21 Nisan 1578) tarihinde İstanbul Kadısı'na yazılmış olan aşağıdaki hükmü yayınlamıştır:

“Bana bildirildiğine göre, vefat etmiş bulunan Lutfullah'ın başlattığı astronomiyle ilgili eserler, İstanbul Mimar Sinan mahallesi imamı ve müezzininin elindedir; ben şimdi bu kitapların alınması ve gözlemesine verilmesi talimatını verdim. Sana başvurulduğunda, adı geçen mevtanın yıldız ve gök bilimi ile geometriden bahseden kitaplarını, kimde olursa olsun, zaman geçirmeden ortaya çıkaracaksın ve tümünün gözlemesinin yöneticisi Mevlana Takiyüddin'e verilmesini sağlayacaksın. (Molla Musa Efendi'ye teslim edilmiştir.)”

Yazar ayrıca, gözlemesinin o sırada Galata Sarayı'nda bulunduğunu not etmekle yetinmiştir.

Bu durum, Osmanlı ve Batı kaynaklarında bu ilginç girişim üzerine var olan diğer bilgileri de burada – elimdeki belgelerin yettiği ölçüde – anlatmamı gerektirmektedir.¹

Takiyüddin'in biyografisi 'Ataî'nin İstanbul'da basılan *Zeylül-Şakayık* adlı yapıtının 286. sayfasında bulunabilir. Buna göre, 927 yılında (başlangıcı

12.12.1520) Kahire'de² Şeyh Muhammed b. Mar'uf'un oğlu olarak doğmuş, teoloji okumuş, *müderris* olmuş ve sonra da Safer 979'da (25.6 – 23.7.1571) ölen *müneccim başı* Mustafa Çelebi'nin halefi olarak görev yaptığı İstanbul'a gelmiştir. Sultanın ünlü ve etkili hocası Saadetin'in övgüsünü kazanmış, kendisine Mısırlı kadınların altında görev verilmiş ve matematik ve astronomi bilimlerindeki bilgisi ve başarıları nedeniyle zengin bir zeametle ödüllendirilmiştir. Divan'da dile getirdiği astronomların o zamana dek kullandıkları yöntemlerin 'bir yıl önceki takvim' gibi eskimiş oldukları ve yeni gözlemlerle değiştirilmeleri gerektiği fikri üzerine 987 yılında (başl. 28.2.1579), Tophane sırtlarında, masrafları devlet tarafından karşılanmak üzere bir gözlemevi kurma iznini almıştır. 'Astronomi kuyusu'nun ve el-Mukanna'nın Ay'ını yükselttiği Nahşeb³ pınarı gibi mükemmel şeylerin bulunduğu gözlem yerinin yapımı neredeyse biterken ünlü Şeyhülislam Kadızâde olayı haber alıp Sultan'a yıldızların gözlemesinin felaket getireceğini; göklerin sırlarını örten perdeyi kaldırmanın uğursuz bir haddini bilmezlik olduğunu; böyle bir gözlemesinin kurulduğu hiçbir devletin varlığını sürdüremediğini söyledi. Bu sözler, Sultan üzerinde etkili oldu; 4 Zilhicce 987 (21 Ocak 1580) Perşembe günü Kapudan Paşa'ya binanın yıkılması emri verildi; gözlemesinin personeli dışarı çıkarıldı, güneşin yüksekliğini ve yıldızların hareketini belirlemeye yarayan ipler (*evtar*) kesildi ve kuyu moloz ve taşlarla dolduruldu.⁴

Buna ek olarak Ataî, astronomlara birçok hakarete bulunuyor ve makalesini Takiyüddin'in 993 yılında (başlangıcı 3.1.1585) öldüğünü söyleyerek bitiriyor; anlaşılan o ki, gözlemesinin yıkılması yeterli bulundu ve Takiyüddin'e başka zarar verilmedi.

Ancak Kahireli astronomun uğursuz kuyusu daha uzun süre zihinleri meşgul etti ve çeşitli efsanelere yol açtı. Onyedinci yüzyılın fantezi açısından zengin gezgini Evliya,⁵ Tophane gezilerinde Ayas Paşa'nın *havuz*'undan,

* Johannes Heinrich Mordtmann'ın *Der Islam* dergisinde (c. 13, 1923, s. 82-96) yayımlanan "Das Observatorium des Taqi ed-din zu Pera" adlı makalesinin çevirisidir. S.Ünver, bu makaledeki bazı bilgileri *İstanbul Rasathanesi* adlı eserinde (İstanbul, 1985) kullanmış ise de, 2009 Dünya Astronomi Yılı münasebetiyle Takiyüddin rasathanesinin yerini belirlemek amacıyla yaptığım kaynak araştırması sırasında, Mordtmann'ın bu makalesinin Türkçe'ye çevrilerek yayımlanmasının faydalı olacağını düşünmüştüm. Teklifim üzerine çeviriyi titizlikle yapan C. Pulathaneli'ye ve basım öncesinde metni dikkatle gözden geçiren Prof.Dr. Atilla Bir'e teşekkür ederim. Metindeki Latince alıntılar Türkçe'ye çeviren Prof. Erendiz Özbay'a da teşekkür borçluyum. Makalenin yazarı J. H. Mordtmann, (1852-1932), İstanbul'daki Alman Sefareti'nde çevirmen olarak diplomatik kariyerine başlamış, Prusya Devleti'nin Selanik ve İzmir konsolosu olarak (1886-1910), İstanbul başkonsolosu olarak (1915-18) görev yapmıştır. Bu sonuncu görevi sırasında İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'nde tarih metodolojisi dersleri vermiştir. Doğu dilleri, tarihi, edebiyatı üzerine yayınları ve Osmanlı topraklarındaki yazıtlar hakkındaki çalışmaları bulunmaktadır. Biyografisi için ayrıca bkz. M. Aydın, "Mordtmann, Johannes Heinrich" *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.30, s.287-288 (F. Güneş, OBA, editör).

** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü Doktora Öğrencisi.

¹ Krş. von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches* [GOR, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, ç.n.] IV, 43. Ancak bu eser, bizim de başvurduğumuz kaynaklardan yalnızca *Ravzatü'l-ebrrar* ve Stephan Gerlach'ın günlüğünü kullanmıştır; ek olarak: H. Suter, *Die Mathematiker und Astronomen der Araber und ihre Werke* [Araplar'ın Matematikçileri ve Astronomları ile Onların Eserleri, ç.n.] (Leipzig 1900), s.191, no.471 (Katip Çelebi'nin *Lexicon bibliographicum*'undan hareketle Takiyüddin hakkında kısa biyografik veriler ve yapıtlarının listesi; 'Ataî'nin biyografisini içermez.); Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, c.2, s.52: 'Ataî'den kısa özet). *Ravzatü'l-ebrrar* için bkz. dipnot 3 (Mordtmann'ın notu).

² H. Suter, doğum tarihi olarak 932 (1525/6) yılını ve doğum yeri olarak da Şam'ı vermektedir (Mordtmann'ın notu).

³ Abbasi Halifesine karşı Horasan'da savaşı ve Peygamber olduğunu iddia eden el-Mukanna'nın (öl.779)'nın her gece pınarıdan sihri Ay'ını yükselttiği Nahşeb şehri. Bugün, Özbekistan'daki Karşı (Karshi, Qarshi) şehri (çevirenin notu).

⁴ III. Murad'ın saltanat dönemi hakkındaki incelemede, s. 375'te (satır 5) bu olaya yine kısaca değinilmektedir, ancak yıkım tarihi yanlış olarak 15 Zilhicce = 2 Şubat 1580 olarak verilmektedir. Doğrusu, ayın ilk günü Salı gününe denk geldiğinden (Wüstenfeld'in tablosuna göre) 4 Zilhicce tarihi de tam olarak doğru değildir. Her halükârda Budowitz'in şüphe duyulmayacak tanıklığıyla kesindir ki, gözlemevi Ocak ayında yıkılmıştır; bu durumda 4 Zilhicce'ye ek olarak 11 Zilhicce tarihi de akla gelmektedir. *Ravzatü'l-ebrrar*'ın yazarı (Bulak baskısı, s.462), Takiyüddin'in öyküsü ve *çah-ı rasad*'ının yok edilmesini 988 yılının (başlangıcı 17 Şubat 1580) olayları arasında anlatmaktadır; bunu yalnızca birkaç satırda ve 'Ataî ile uyumlu bir şekilde yapmaktadır. von Hammer'in (GOR, IV 43) Abbasilerin, Fatimilerin ve Timurilerin Bağdat, Kahire ve Maraga'daki başka ünlü gözlemelerine ilişkin anlattıkları *Ravzatü'l-ebrrar*'da bulunmamaktadır (Mordtmann'ın notu).

⁵ Evliya Çelebi (1611-1683) (çevirenin notu).

samsunhane'den⁶ (sultanın köpeklerinin bulunduğu bina) ve "astronom kuyusu"ndan söz eder. Evliya'nın söylediğine göre, bu bina *samsunhane*'nin yakınındaydı: "Yıldızlar konusunda uzman Ali Kuşçu isimli bir adam gözlem yapmak için orada bir kuyu kazdı. Ancak daha sonra ulema padişaha hangi şehirde böyle bir gözlemevi kurulursa orada vebanın yayılacağını söyledi; bunun üzerine Ali Kuşçu'ya gözlemleri bırakması için baskı yapıldı. Bizim zamanımızda Sultan IV. Murad, Müftü Yahya Efendi'ye kuyunun doldurulması amacıyla yazılı olarak başvurdu: 'Bu gözlemevini yıkmalı mıyız? vs.'." Burada Evliya, müftünün soruyu anlamadığına ve akli kıt bir *kapucunun* ona metni açıkladığına ilişkin bir anekdot anlatır; bunun üzerine Müftü, kuyunun kum ile doldurulması gerektiği konusunda fetva verir. Sultan da Kapudan Recep Paşa'ya kuyunun toprakla doldurulmasını emretmiştir. Evliya makalesini "Şimdi burası çiçekli çayırlarla çevrili, çok ziyaret edilen bir mesire yeri" diyerek bitirmektedir (I, 443 İstanbul baskısı).

Burada gerçek ve uydurma ifadeler ciddi şekilde karışmıştır. Uluğ Bey'in öğrencisi Ali Kuşçu, İstanbul'un fatihi II. Mehmed'in ünlü astronomudur ve 2 Şaban 879'da (17.12.1474) ölmüştür (krş. von Hammer, *Gesch. d. Osm. Reiches* I 240; 591). Bunun dışında hiçbir yerde, özellikle de *Şakayık*'ta dört sayfa dolduran ayrıntılı biyografisinde (I, 180-184) İstanbul'da ya da başka bir yerde bir gözlemevi kurduğunu okumuyoruz. Evliya burada yine fantezisinin dizginlerini salıvermiştir. Kuyunun yıkımının IV. Murad'a mal edilmesi ve III. Murad yönetimindeki Müftü Kadızade ve Kapudan Kılıç Ali Paşa'nın yerine IV. Murad döneminde aynı görevleri üstlenmiş olan kişilerden söz edilmesi de aynı şekilde birer yakıştırma. Yazarımız belli bir tutarlılık içinde yakıştırma yapmaktadır; yine de "yıldız gözlemi kuyusu"nun yerini tam olarak saptamamızı sağlayan ifadeleri için ona teşekkür borçluyuz.

Bundan uzun bir süre sonra, bir başka kaynak, Ali Sati Efendi'nin değerli eseri *Garten der Moscheen*⁷ (Kısım 2, s.57, İstanbul baskısı),⁸ Takiyüddin ve yapıtıdan söz eder. Kendisi -bilindiği gibi Cenevizliler tarafından yapılmış olan- Galata Kulesi'nin rivayete göre Takiyüddin adlı bir astronom tarafından gözlemevi olarak inşa edildiğinden söz eder. Ancak Sultan'ın hocası, Hoca Saadetin Efendi'nin sultana astronomi gözlemleriyle uğraşan devletlerin kısa sürede yıkıldığını söylemesi üzerine, Zilhicce 987'de gözlemevinin yıkılması emri çıkar; yine de kule yerinde bırakılır. Başka bir rivayete göre de, Galata

⁶ 'Samsun' sözcüğü Rumca'dan gelmekte ve 'savaşta kullanılan köpek' anlamını taşımaktadır. (çevirenin notu).

⁷ Adı geçen kitap *Hadikatü'l-Cevami* olmalıdır (çevirenin notu).

⁸ 'Ali Sati', Ayvansaraylı Hafız Hüseyin'in onsekizinci yüzyıl sonunda kaleme alınmış olan yapıtı II. Mahmud dönemine kadar getirerek yeniden düzenlemiştir. Ayrıntılı bilgi bu önemli yapıtı ilk tanıtan von Hammer'de (*GOR X*, 47-144) bulunabilir (Mordtmann'ın notu).

Kulesi gâvurların eseridir ve gözlemevi Tophane'nin üstlerindedir; söz konusu dönemde tamamen yıkılmıştır, ancak kuleye dokunulmamıştır; Takiyüddin ise 993 [1585, ç.n.] yılında İstanbul'da ölmüştür.

Burada da gerçek ve gerçek dışı bilgiler birbirine karışmıştır: Besbelli yazar Takiyüddin'in bizim yukarıda verdiğimiz biyografisini bilmektedir, ancak buna ek olarak da onun zamanında Galata Kulesi'nde bir gözlemevi kurulmasının planlanmış olduğunu bir yerde okumuş ya da duymuş olmalıdır. Gerçekten de bir Fransız hatıratından, 1703 yılında idam edilmiş olan Şeyhülislam Fezzullah'ın Avrupalı astronomların yardımıyla Galata Kulesi'ni bu amaçla kullanma niyetini taşıdığını bilmekteyiz; ölümü bu planın gerçekleştirilmesini engellemiştir. Yazarın, Müftü Kadızade yerine Takiyüddin'in hamisi olan Sultan'ın hocası Saadetin'i suçlaması vahim bir hatadır.⁹

Şimdi de, yerli kaynakları düzelteren ve eksikliklerini gideren Batı kaynaklarını ele alalım.

İmparatorluk elçisi von Ungnad¹⁰'ın papazı Stephan Gerlach, 13 Kasım 1577'de *Türkisches Tagebuch*'da [*Türk Günlüğü*, ç.n.] (Frankfurt a. M. 1674) şunu yazmıştır:

"Sultan Murad, Kahireli bir yıldız gözlemcisinden, masrafları padişah tarafından karşılanmak üzere Galata dışında bir tepe üzerinde Venedikli Andrea Gritti'nin evinin bulunduğu yerde, yerin birkaç kulaç altında, gökteki yıldızları gündüz de görmeye yarayacak ve üzerinde kule olan bir kuyu (Thurn) inşa etmesini istedi. Sütunların üzerinde pirinçten büyük bir de halka yaptırdı ve 7 yıl içinde göklerin hareketinden padişahın tüm talihini ve talihsizliğini, dostunu ve düşmanını belirlemek istiyordu. Yıllık ücreti, kendisine tazmin edilecek olan ek harcamalar hariç 3000 duka altını idi. Eser tamamlandığında kendisine 6000 duka altını verilecekti.

Kendisi Selanik'ten, Pers Kralı'na eserinde yardım edecek ve Sultan'ın öğretmeninin oğluna (yani von Hammer'in (*GOR IV* 43) yazdığı gibi Sultan'ın

⁹ Sonradan görüyorum ki, Mehmet Süreyya da Takiyüddin'e gözlemevini Galata Kulesi'nde kurduğunu. Belli ki elindeki bilgilerden (Ata'tı) "Tophane üstündeki tepenin zirvesinde" (*tophane üstünde kulle-i cebelde*) sözünü yanlış anlamış, *kulle* sözcüğünü "kule" olarak yorumlamıştır. Bu nedenle "tepedeki kulle" sözünden Galata Kulesi sonucunu çıkarmıştır (Mordtmann'ın notu). "Kulle" sözcüğü "büyük bağ evi" anlamına gelmektedir, burada yalnızca "ev", "bina" anlamında kullanıldığı düşünülebilir. Bu yüzden "Tophane üstündeki tepedeki bina" ifadesi anlamı daha iyi karşılayabilir (çevirenin notu).

¹⁰ David Ungnad 1572 yılında İstanbul'a gelen bir imparatorluk elçisidir. Kendisine ilişkin bilgi, Andreas Fesus'un Kasım 2007'de Viyana Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yazdığı, Stephan Gerlach'ın yazdıklarının da kaynak olarak kullanılmış olduğu *Die Reise des kaiserlichen Gesandten David Ungnad nach Konstantinopel im Jahre 1572* [*Kayzerlik Elçisi David Ungnad'ın 1572 yılında Konstantinopolis'e seyahati*, adlı yüksek lisans tezinde bulunabilir: http://othes.univie.ac.at/288/1/12-17-2007_9947888.pdf (çevirenin notu).

oğluna değil, Hoca Saadetin'in oğluna) yıldız sanatını öğretecek olan yıldız gözlemcisi bir Yahudi daha getirtti..."

M. Crusius'un *Turcograecia*'sının (Basel 1584) 501. sayfasında aynı öyküyü Gerlach'ın Crusius'a 29.9.1577 tarihli mektubunda küçük farklılıklarla okuyoruz:

"Bir kaç ay önce, demek oluyor ki, Suriye kenti Halep'ten (Hierapolis) İstanbul'a bir müneccim çağrıldı, yıldızlardan Sultan'ın gelecekteki şansını öğrenip söyleyecekti. Böylece Galata tepesine yüksek ve açıkta görülen bir kule inşa etti, onun en tepesine usturlap ve pirinçten yapılmış çok sayıda büyük halkalar koydu, buradan, demek ki, Murat'ın hangi halklara karşı dost, hangilerine düşman yaklaşımında olacağını önceden bilecekti. Çalışmanın tamamlanması yedi yıl sürdü, her yıl üç bin düka ücretle: iki katı da eser bitince Kral tarafından onaylanacaktı. Yardımcısı, Selanikli bir Yahudi'dir."

Gerlach bu mektuptan birkaç hafta sonra günlük yazısını yazarken, bazı noktalar hakkında daha etraflı bilgi edinir; astroloğun geldiği yer olarak Halep yerine Kahire'yi belirtir ve bu kişinin ancak *birkaç ay için* İstanbul'da görevlendirildiği şeklindeki yanlış bilgiyi bu kez vermez.

Fakat Takiyüddin'in yapıtı hakkında en ayrıntılı çalışmış olan kişi Gerlach'ın İstanbul'daki ardılı, 1 Ocak 1578'den 3 Mart 1581'e dek Elçi von Zinzendorf'un papazı olarak burada kalmış olan Salomon Schweigger idi. *Reyszbeschreibung nach Constantinopel [Konstantinopolis'e Seyahatin Tasviri, ç.n.]* adlı yapıtında, ona "*Wie der Türckisch Keyser von einem nichts-wertigen Astronom in grossen vnkosten geführt worden*" ["Türk padişah değersiz bir astronom tarafından büyük masraflara nasıl sokuldu", ç.n.] başlığını taşıyan ve bizim de burada metninin tümünü aynen izleyeceğimiz özel bir bölüm (c. XXIII, s.90 ff. 1608 yılı Nürnberg baskısı) ayırmıştır.

"Yaklaşık üç yıl önce, İstanbul'a geldiğimizde, bir Arap, özellikle güzel sanatlara eğilimli olan Sultan Murad'ı ikna etti. Kendisine izin verir ve yardımcı olursa, bir bina inşa etmek istediğini ve bununla yıldızları gözleyerek gelecekte olacak olayları Sultan'a haber vereceğini, ancak böyle bir yapının önemli miktarda yatırım gerektirdiğini, sultanın masraflar için yardımda bulunmasının gerekli olduğunu söyledi. Bunu kolayca başardı, kendisine ihtiyacına göre bir de maaş bağlandı. Söylendiğine göre bu şekilde sanatçıya yıllık 3000 duka veriliyordu. Kendisine çeşitli işlerde yardım etmek üzere on iki Hıristiyan esir verildi. Bu hayalperestin kehanetlerini ortaya çıkartması için kendisine Galata şehri dışında boş arazide bir ikametgâh yapıldı. Bu şekilde, aldatmacasını gözden irak sürdürebilecekti. Burada aşıptan bir çalışma yeri oluşturuldu. Kendisi birkaç yıl önce Roma'da uşaklığı yaptığı bir matematikçinin yanında esir kalmış, sıradan ve işe yaramaz bir kişiydi, orada onun sanatını öğrenmiş ve bir gök sanatçısı ve yıldız sahtekârı olmuştu. Ptolemaeus, Euklides, Proklos ve diğer ünlü astronomların yazılarını Arap diline çevirmiş ve kendisine bu yazıları açıklayacak bir Yahudi tutmuştu. Bizim ülkelerimizin okullarında kullanılanlar

gibi, biri Dünya küresi, diğeri gök küresi olan ve her ikisi de bir *elle*¹¹ yükseklikte iki küre hazırlamış, ayrıca pirinç madeninden, beş buçuk *elle* yüksekliğe asılı, el kalınlığında bir halka yapmıştı. Bunlardan meridyeni temsil edeni (*Meridianus*) kalın bir iple yukarıya asılmış, başka bir yerde de tutulum halkası (*Aequinoctialis*) asılmış ve başka bir yerde de ufuk halkası vs. var idi. Belki de küreleri büyük ve yeterince kuvvetli yapmayı düşünmüş ve içinde bir su çarkında ya da sincapların sincap kafeslerinde koştukları gibi uzun süre gezinmek istemişti. Bu gibi şeylerle neredeyse yedi yıl geçirmiştir.

Ancak Sultan'ın beklentileri ve sahtekârın geleceğe, talih ve talihsizliğe dair hiçbir kehaneti çıkmayınca, yalnızca Sultan değil, Müftü, yani Türk Papası da kızdı ve Sultan'a sahtekârın yapısını bir an evvel yıkması öğütledi. Gökteki yıldızları izlemeye başladığı zamandan beri [Sultan, ç.n.], Dünya'da nelerin olup bittiğine dikkat etmemeye başlamıştı, bu yüzden de İran'daki tehlikeyi çoğunlukla görememişti. Buna karşılık Kızılbaş Pers kralı, gökyüzünü bulunduğu yerde bırakmış, gözlerini Dünya'ya çevirmiş ve bunun neticesinde zafer kazanmıştı.

Bunun üzerine, Sultan bu yapının hemen yıkılmasını emretti ve bina Yeniçeriler tarafından yıkıldı. Yani bu yeni ve Türkler'de daha önce bilinmeyen astronomi son buldu. Ancak yapının ustası kısa zamanda yıldızlarda kendisini görünmez kılması gerektiğini gördü. Aksi halde yapının başına gelen kendisinin başına gelecekti. Bir daha da ortalıkta görülmedi, belki de yıldızlara karışmıştı."

Daha önce adını andığımız *Turcograecia*'dan da gözlemevinin akıbeti hakkında bilgiler ediniyoruz. Gerlach'ın mektubunun arkasından yayıncı [M.Crusius, ç.n.] sözü sürdürüyor:

"Gerçekte sonuç şöyle oldu (D. Wenceslaus Budowezius'un Budowa'dan 10 Mart 1580'de Gerlach'a yazdığı gibi): o küre biçimindeki eser, ocak ayı sırasında tek bir saatin tümüne sadece eşitlendi. Şimdiye kadarki bütün kötülüğün nedeni (İran'da başarısızlıkla sürdürülen savaştan dolayı) olduğuna yaygın olarak inanılması için."¹²

Anılan Batı kaynakları, birçok noktada Türk kaynaklarında anlatılardan farklılık gösterir.

Takiyüddin'in İstanbul'a geliş ya da sultan tarafından görevlendiriliş zamanı söz konusu olduğunda Atai'nin biyografisine sadık kalacağız; fakat 'Atai'nin aktardığı gözlemevinin inşasının ancak 987'de (başlangıcı 28.2.1579), "Sultan Murad'ın yönetim döneminin başlangıcında" başladığına ilişkin bilgi

¹¹ *Elle*: Dirsek ile elin orta parmağının ucu arasındaki mesafeye karşılık gelen Alman uzunluk ölçü birimidir. Bölgelere göre 50-85 cm arasında değişmektedir. *Arşın*'a (75 cm) eşdeğer bir uzunluk ölçüsü olarak kabul edilebilir (çevirenin notu).

¹² Crusius'un sözünü ettiği kişi Gerlach tarafından da sıklıkla anılır (Tag-Buch [Günlük] 418, 421, 424, 427, 480); bu kişi 'Bohemyalı bir soylu'dur (s.418'de bu şekilde yazılmıştır, s.427'de ise yanlış baskı sonucu "Romalı bir soylu" olarak geçmektedir) ve Elçi von Zinzendorf'un 'kahya'sıdır (Mordtmann'ın notu).

doğru olamaz. Gerlach'ın günlüğünden ve Crusius'a mektubundan hareketle kesin olarak söylenebilir ki, 1577 sonbaharında yapının bir kısmı içindeki araçlarla birlikte bitirilmişti. Ayrıca 13 Safer 986 (21.2.1578)¹³ tarihli irade gözlemevinin varlığından söz edilmektedir. Bu nedenle Schweigger gibi inşaatın 1575 yılında başladığını kabul edebiliriz; Gerlach'a göre Takiyüddin inşaatı 7 yılda bitirmeyi taahhüt etmişti ve 'Ataî'ye göre de Ocak 1580'deki yıkım sırasında "tamamlanmasına az kalmış"tı; gözlemevi inşaatının bir yıldan kısa sürede tamamlanmasına az kalacak derecede ilerlemiş olması pek kabul edilebilir değildir.

Yıkım tarihi hakkında -21 Ocak 1580- 'Ataî'nin söyledikleri Budowitz'in raporuyla (yukarıda adı anılmıştı) uyum içindedir. Buna karşın Takiyüddin'in çabalarının çağdaşlarında olumlu karşılık bulduğu konusu çelişkilidir.

Gerlach ve Schweigger kendisini Sultan'ın batıl inancını kişisel çıkarı için kullanan ve gözlemevini yalnızca astroloji amacıyla kuran bir hilekâr olarak görüyorlardı.

Ataî ve diğer Türk yazarlar, Takiyüddin'in yıldızlardan çıkardığı kehanetleri hakkında sessiz kalıyor ve yalnızca yıldızlı gökyüzünün mucizelerinin keşfini, insanın içindeki yaratılış gizlerine zorla girmeye çalışan günahkâr bir davranış olarak yorumlamaları ve böyle bir girişimin destekleyicisi olan zenginlere felaket getirecek olması nedeniyle faaliyetlerini kötü olarak yargılıyorlar. Görünüşte İran ile yapılan savaşın talihsiz gidişatı onları haklı çıkarmıştır. Schweigger'in de ima ettiği ve Budowitz'in Crusius'ta açıkça söylediği gibi Müftü Kadızade'nin de Sultan'a bunu bir delil olarak sunmuş olması muhtemeldir.

Gerlach ve Schweigger belli ki astronomun kişiliğinde yalnızca astroloğu gören büyük çoğunluğun fikrini aktarıyor. Buna karşın gözlemevinin bilimsel araçlarla donanımı hakkında verdikleri bilgiler, gerçekten önemli bir yapı ile karşı karşıya olduğumuz yargısına varmamıza neden oluyor. Bu bağlamda, Schweigger'e göre Takiyüddin'in Roma'da bir "mathematicus"tan sanatını öğrenmiş ve bir Yahudi'nin yardımıyla Ptolemaeus, Euklides, Proklos ve diğer ünlü astronomların yazılarını incelemiş olması dikkat çekiyor. Doğrusu Takiyüddin astronomi çalışmalarına oldum olası özen gösterilen Kahire'de öğrenim gördüğünden Roma'ya gitmesine gerek yoktu.¹⁴ Ancak Frenk ülkesinde modern araçlar ve yeni yöntemler buldu ve görünüşe göre niyeti

¹³ Miladi takvime yapılmış olan bu çevrim yanlışır, doğrusu metnin ilk paragrafında da geçtiği gibi 21.4.1578'dir (çevirenin notu).

¹⁴ Makaleyi uzatmamak için A. Hauber'in *Islam* VIII, 48 ve devamı, ve orada anılan kaynaklara atıf yapılmıştır (Mordtmann'ın notu).

bunları İstanbul'da tanıtmaktı: 'Ataî'ye göre seleflerinin o zamana dek kullandığı yöntemlerin eskimiş olduklarını söylüyordu; Schweigger de onun faaliyetini "yeni astronomi" olarak nitelendirmekteydi. Yani bu, Batı bilimini Doğu'da ilk kez yeşertme denemesiydi; ancak uygun zaman henüz gelmemişti ve bağımlılığın¹⁵ direnci karşısında başarısız olmuşsa, Gerlach ve Schweigger ile birlikte arkadasından kötü konuşmak yerine üzülmemiz gerekir.¹⁶ Belki de planlarının başarısız olmasında sorumluluğun bir kısmını münecimlerin itibarlı loncasına karşı kendine güvenerek ortaya çıkan Takiyüddin'in kendisi taşımaktadır; ayrıca Arap ve dışarıdan gelen bir kimse olarak yöneten ırka mensup meslektaşlarına çok da hoş gelmemesi de bir neden olarak sayılabilir.¹⁷ Bu etkilere karşı Sultan'ın ve Hoca Saadeddin'in gösterdiği yakınlık da onu koruyamamıştır.

Elli yıl sonra Avrupa coğrafya biliminin eseri olan modern atlaslar İstanbul'a gelmeye başladı. [Avrupa coğrafya biliminin] Türkiye'de kabul görmesinde, Kâtip Çelebi'nin onyedinci yüzyılın ikinci yarısında, bu atlasları bilimsel olarak değerlendirmesi rol oynamıştır; 100 yıl sonra ise baskı tekniği İstanbul'a gelir. Astronomiye ancak ondokuzuncu yüzyılda, büyük reformcu II. Mahmud ve onun halefi Abdülmecid'in yönetimi sırasında sıra gelir ve Avrupa örnek alınarak bir gözlemevi kurulur.¹⁸

Şimdi geriye yalnızca Takiyüddin'in binasının nerede olduğunu araştırmak kalıyor.

¹⁵ Almanca metinde *orthodoxie* sözcüğü kullanılmaktadır (çevirenin notu).

¹⁶ Schweigger, yapıtında, Sultan III. Murad'ın bilime merakını anlattığı başka bir yerde biraz daha doğru bir değerlendirmede bulunur ve şunları yazar (s.144): "O, en büyük dostu kitaplar olduğu için özellikle övgüye değerdi. Bilhassa kutsal kitabı [Kuran-ı Kerim, ç.n.] incelemeye ve atalarının tarihi araştırarak onların izlerini takip etmeye yönelmişti. Ayrıca, astronomiye olan büyük ilgisi de övgüye değerdi. Daha sonra, bir yerküresi yaptırmak için yukarıda sözünü ettiğim büyük masraflara girmişti. Çevresinde okumuş insanlar da bulunuyordu. Sevdiği ve büyük saygı duyduğu hocası [yani Hoca Saadeddin] ona her gün hat sanatı üzerine ders vermiş ve her önemli olayda Sultan onun bilgisine başvurmuştur."

Bu ifadeler bana, "*Euclidis Elementorum geometricorum libri XIII ex traditione doctissimi Nasir- idindi Tusini, nune primum arabice impressi*" kitabının Romae in typogr. Medicea 1594 baskısının sonunda basılı olan ve III. Murad'ın bu kitabın [Osmanlı] İmparatorluğunda dağıtımına izin veren kararına dikkat çeken Babinger'in notunu hatırlatıyor (bkz. Babinger, *Stambuler Buchwesen im 18. Jahrh. [18. Yüzyıl'da İstanbul Kitap Faaliyetleri]*, ç.n.] Lpz. 1919, s.5, dipnot). (Mordtmann'ın notu).

¹⁷ Krş. von Hammer, yukarıda zikredilen eser, c.IV, s.107'deki anekdot (Saray imamı Kürdizade büyük sarığına sinirlendi ve onu insanların içinde azarladi). (Mordtmann'ın notu).

¹⁸ Burada yazarın kimi bilgileri karıştırdığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyılda kurulan kurum (Rasathane-i Amire) astronomi değil, meteorolojik ve sismolojik gözlemler yapma amacını taşımaktadır. Ayrıca Rasathane-i Amire'nin kurulduğu yıl olan 1868'de tahtta padişah Abdülmecid (öl.1861) değil, Abdülaziz bulunmaktadır. Daha sonra Kandilli'de kurulan rasathane ise 1911'de işlev kazanmıştır (çevirenin notu).

Yukarıda gördüğümüz gibi, Gerlach'a göre "Galata'nın dışında, Venedikli Andrea Gritti'nin¹⁹ evinin olduğu yerde" idi. Başka bir yerden (*Günlük*, s. 34, 20 Ekim 1573 tarihli kayıt) bu yeri tam olarak belirleyebiliriz. Gerlach, elçiliğin saat yapımcısının "Galata ya da Péra'nın çok ötesindeki" mezarlıkta gerçekleşen cenaze töreninden sonra "bir Venedik vatandaşı olan Gritti'nin çok yakınında, bu muhteşem ve çok eğlenceli yerdeki evi" görmüş ... "O öldükten sonra, ev tamamen terk edildi, kısmen yıkıldı ve satın alacak kimse de bulunamadı. Bir Türk yalnızca taşlar için 1000 duka verdi, ancak onları alamadı: Güzel beyaz mermerden iki basamak ya da merdiven ve sonra çok güzel boyanmış, hâlâ yerinde duran bir salon, onun yanında güzel bir banyo ve içinde şu anda imparatorun köpeklerinin muhafaza edildiği hanım odası olarak kullanılan fevkalade bir ev."

Gerlach daha sonra, İstanbul'a, 7000 acemi oğlanın barındığı yerdeki Galata Sarayı'na geri döner.

Gritti'nin evinin çok yakınında olan mezarlık, önceki yüzyılın 60'lı yıllarında [1860'lar, ç.n.] kaldırılmış ve bulunduğu yer Péra'nın belediye başkanlığı bahçesi olarak kullanılmıştır; Galata Sarayı'nın yeri de kesin olarak bellidir ve yalnızca Gerlach'ın verdiği bilgiler, Ahmet Refik'in dile getirdiği gözlemevinin orada olduğunu varsayımını çürütmek için yeterlidir. Daha ziyade Taksim'de, belki de bugün Mecidiye Kışlası'nın [bugünkü Taşkışla, ç.n.] olduğu yerde ya da onun yakınında yer almış olabilir.

Evliya'nın Tophane gezilerinde verdiği bilgiler (yukarıda anılan) bunu desteklemektedir:

1. Ayas Paşa'nın havuzu: Taksim Meydanı'nın diğer tarafında, Dolmabahçe yolu üzerindeki, Alman Konsoloslugu'nun da bulunduğu bölge, bugün de Ayas Paşa adını taşımaktadır. "A. P.'nin havuzu", Büyük Süleyman'ın büyük vezirinin bahçesindekiyle muhtemelen özdeştir; gördüğüm kadarıyla adı yalnızca 1526 yılında Pietro Bragadino²⁰ (Alberi'de, *Relazione* vs. III S., v.3, 104) ile ilişkili olarak anılmaktadır: (*Ajas Pascha*) *ha un bel giardino in Constantinopoli appresso dove si tien le bombarde [Tophane], dove ei va spesso*, krş. aynı yer, 108;

¹⁹ Sultan I. Süleyman ve onun her şey kâdir sadrazamı İbrahim Paşa'nın gözdesi von Andrea Gritti, Venedik balyosu ve İmparatorluk elçilerinin eşzamanlı ilişkilerini ayrıntılı olarak anlatır. von Hammer *GOR* c.2 ve Zinkeisen. Türkler ona *beyoğlu* [*bey oghlu*] ismini vermişti. Bu sözcük prens (dük) oğlu anlamına gelir. Bugün bile Frenk Péra bölgesi Türkçe'de *beyoğlu* [*bey oghlu*] adıyla anılır. Gritti'nin evi *meş'üm* [uğursuz] olarak ünlenmiş, bu yüzden de bakımsızlığa terk edilmiştir (Mordtmann'ın notu). 'Bey oğlu' olarak bilinen Andrea Gritti değil, oğlu Alvise Gritti'dir, bakımsızlığa terk edilen konak da Alvise'nin konağıdır (çevirenin notu).

²⁰ Pietro Bragadino 1526'da Venedik elçisi idi (çevirenin notu).

2. *Samsunhane* (Hammer'in çevirisine göre köpek evi ya da köpek kulübesi): Gerlach, Sultan'ın köpeklerinin eskiden Gritti'nin oturduğu evin müstemilatında bakıldığını söyler.

3. *Samsunhane*'nin yakınındaki "astronomun kuyusu": Gerlach'a göre bu bina, Gritti'nin evini inşa ettiği yerdedir.

Ataî ve ondan alıntı yapanların kullandığı yer tasviri olan "Tophane üstündeki tepenin zirvesi", Gerlach'ın ve Evliya'nın verdikleri kesin bilgilere uymaktadır.

Gözlemevinin Galata Kulesi'nde olduğu ise kesinlikle yanlış bir bilgidir; bu fikir, Takiyüddin'in 'kuyusu' üzerinde bir kule inşa ettirmesi nedeniyle oluşmuştur.

İki nokta hakkında ise ne yazık ki okuyucuya yeterli bilgi verecek durumda değilim: Takiyüddin'e astronomi çalışmalarında yardım etmiş olduğu düşünülen Selanikli Yahudi ve gözlemevinde yer alan araçlar. Onaltıncı yüzyıl Selanik Yahudi Cemaati içinde canlı düşünce hareketlerinin olduğu bilinmektedir ve Takiyüddin'in yanında yer almış kişinin kim olduğu, ancak o zamanın Yahudi literatüründen belirlenebilir; bunu, konunun uzmanı olan araştırmacılara bırakmak zorundayım. Belki astronomlar, Takiyüddin tarafından yapılmış araçlar hakkında nakledilen bilgilerden hareketle bu araçları belirleyebilir. İhtimal ki, hâlâ aynı yerde, yer altında duruyorlardır ve mutlu bir rastlantı bunları günün birinde gün ışığına çıkarır.

Ek

Bay Babinger'e, Pertsch'in *Arabische Handschriften der Herz. Bibliothek zu Gotha*'nın [*Gotha Dükalığı Kütüphanesi'nin Arapça Elyazmaları*, ç.n.] V. cildinde, s. 544'te kaydettiği 'Gothaer Handschrift türk. 156, varak 6a'da bulunan Sultan III. Murad'ın Takiyüddin hakkındaki bir emrinin kopyasına ilişkin notu için teşekkür ederim. Babinger, bu belgenin bir fotoğrafını temin etti ve yayınına bana bıraktı. Bunun için de ona burada özel teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu belge, Mısırlı astronom için bir zeamet berati, yani bir emlak terk belgesidir.

Ne yazık ki kopya eden kişi elindeki örneğin zeametini daha kesin tasvirini içeren son kısmını belgeye almamıştır; belli ki onu asıl ilgilendiren belgenin Doğu hitabet sanatının çiçekleriyle süslenmiş girişidir; keşke bize en azından tarihi vermiş olsaydı! Bunun dışında kopya birçok yanlışla deforme edilmiş durumdadır: daha başında, *nişan* adı verilen bölümde, birden fazla sözcük eksiktir (krş. v. Kraelitz'deki tam örnekler, *Osmanische Urkunden in türk. Sprache [Türkçe Osmanlı belgeleri*, ç.n.], s.26), *و* ve *izafe* sürekli

karıştırılmakta (örneğin satır 3'te بالعون و الربانى ve bunun dışında da yanlış yazımlar bulunur. Çeviride bunların bazılarını düzelttim, bazı sözcükleri de düzelttiğimi belirttim; okuyuşumdan emin olunabilir; anlamlandıramadığım ya da düzeltemediğim sözcükleri yanlarına eklediğim soru işaretleriyle belirttim.

Beratin kaleme alınmasındaki sanat, metnin verildiği kişiye saygı gösterilerek astronomiyle ilgili terimlerin kullanımı ve bunlarla ilgili karşılaştırmaların özenle kullanmasında görülür. Mesela Nerkesi'nin [Nergisi, ç.n.] Selanik'teki Hamza Bey Camisi'nin vakfiyesinde varlıklı bir tüccar olan hayır sahibinin durumunu kendine özgü ifade tarzı ile ima etmesi gibi. Çeviride bu ifadeleri uygun şekilde tercüme etmek her zaman mümkün olmamıştır.

مرحوم ومغفور له سلطان مرآة خان عليه الرحمة والغفران حضرتلرينك 2
رصد پيدا ايدن تقى الدين حضرتلرينك براتى صورتلير 3 نشان شريف
عاليشاني ومكن طغراى غراى جهانستان خاقانى نفذ بالعون والربانى
والمن المنانى 4 حكمى اولدرکه چون اشعه صيت مكرتم وبارقه علو
همتتم حجاب سحاب ارتيابدن مانند خورشيد 5 رشيد نهارى وكوكب
مستنير شهب تارى عامه خلق عالم وكافه بنى آدم واضح ويپيدا
ولايج هويدا 6 اولمشدر بناء على هذا ارتفاع افتتاب شرع وسنت واجماع
امت اداء فرايدين ربانى ايچون 7 ضبط اوقات وساعات اهم مهمانندن اولوب
سوابق ايامده وسوالف ازمانده كلان فضلاء متقدمين 8 وحكامه متبجرينك
ايازيچ (?) ايله الى يومنا هذا استخراچ تقاديم (تقاويم 1. so) اولوب رصد
جديد امر بعيد فهم 9 اولمغله بنم زمان سلطنت اقترايمه كلنجه اجدان
عظاممندن بر پادشاهه مقرر وبر شهنشاهه 10 ميسر اولميوپ لكن بدايع
(?بديع 1. اوقات وساعات وواضع مواضع دقيق ودرجات جلت 11 حكمتنه وعلت
قدرته طلعت خورشيد جهانتاب روز افزونى مشرق صبح وعدالتدن (?
12 ساطع وكوكبه كواكب ابدى الظهور خلافت هميونى افق سعادتدن
طالع قلوب النذات 13 حاطر افتتاب مآثر شاهانم جمله عامه ضباكستر

واضواء لمعات ضمير منير خورشيد تدوير 14 پادشاهانم زمرة بنى آدمى مشرف
ومنور ايلمشدر فلذلك قونية سنجاغنده ارکلى 15 ناحيه سنده اشيو قرق
التي بيك اقچه زعامت متوفى محمد تحويلندن محلول در ديو بوندن
16 اقدام يوز التى اقچه ايله رشيد قاضيى ايكن روم ايلنده يتمش
بيك اقچه زعامته امر شريف وپريلوب 17 هنوز ميسر اولمبان قدوة الامجد
اسوة اصحاب الهبة والنجم زبده 18 ارباب 18 الحكمة والتقويم عارف معارف
احكام منازل وشمس وقمر واقف مواقف دقائق حقائق (?) 19 بروج اتنى
عشر كاشف مكاشف سعد ونجس راصد مراصد صبح وامس المختص بعنايت
20 الملك الروف تقى الدين ابن معروف زيد توثيقه نك علم نجومده مهارتى
اولوب رصد خدمتنده اولمق اوزره 21 كندويه وپرلمك باينده عنابيت رجا
ايلمكن اول حكم النوب محلول لى (?) نقصانى تكميل اولمق اوزره توجيه
ايدهسن 22 ديو قرمان بکلر بکيسنه حکم شريف وپرلد کدنصرکه تذکره سنى
باب سعادتندن اخراج اولمق فرمانم اولمغين زعامت 23 متوفى محمد
تحويلندن بکيدن (?) بکرمى دوت بيك اقچه نقصانيله بر وجه تکميل
يتمش بيك اقچه اوزره توجيه اولنوب 24 سده سعادتندن لايق کوروب
ويردم که ذکر اولنور تمت برات تقى الدين

Çeviri [Almanca'dan]:

(1) Merhum ve mağfur Sultan Murad'ın (övgü sözleri...) beratinin kopyası (2) astronomi gözlemi yapan Takiyüddin için. (3) Bu, en ulunun vs. emridir ve cihani zapt eden hakanın tuğrasıdır. (4) Şüphenin karanlık örtüsünden gün ışığı kadar aydınlık Güneş'e ve parlayan yıldızın meteor ateşine kadar dünyanın tüm varlıklarını ve tüm insanlığı aydınlatan şanlı şöretli lütfumun parlaklığı ve yüksek gönüllülüğünün yıldırımı (6) ve kutsal yasanın ve âdetlerin desteklenmesinden sonra ve cemaatin birliği ve ilahi emirlerin yerine getirilmesinde (7) vakitlerin ve saatlerin kaydedilmesi çok önemli olup ancak geçmiş zamanlarda bilgisi en yüksek âlimler bile (8) ve yalnızca bugüne kadarki en temel yöntem olan astronomi cetvellerinin yardımıyla takvimleri hesaplamışlar, yeni gözlemler algılamanın dışında kaldığından (9) benim saltanatıma dek muzaffer atalarımın hiçbir yöneticiye bu kısmet olmamış (10) zamanlar ile saatlerin yaratıcısı ve dakikalar ile derecelerin düzenleyicisi (çeşitli övgüler) (11) uzun hükümranlığımın dünyayı ısıtan güneşi sabah kızılığını yapan (12) hilafetimin ebedi yıldızlarının ihtişamını mutluluğun ufkunda yükseltmek (13 ve devamı), hatırımın parlaklığı tüm dünya üzerinde yayılıyor ve güneşe eş değerde parlayan aklımın ışınları tüm insanlar üzerinde parlıyor, böylece (20) ricası üzerine (16 ve devamı) soylu kişinin örneği, astronom ve yıldız bilimcisinin örneği, dünya bilgesinin ve kronoloğun timsali, Güneş'in ve Ay'ın menzillerinin kanunları konusunda bilen (18) Zodyak'ın on iki burcunun hakikatlerine vakıf olan, talih ve talihsizliğin belirtilerini yorumlayan, sabah

ve akşam zamanlarının gözlemcisi, Allah'ın lütfu ile mükemmel olan (19) Ma'ruf'un oğlu Takiyüddin'e - başarısı artsın onun!-, (16 ve devamı) daha önce, [Mısır'daki ç.n.] Raşit şehrinin 150 akçe maaşlı kadısı olması nedeniyle Rumeli'de 70000 akçelik bir zeamet verilmiş (14 ve devamı).

Konya Sancağı'nda, Ereğli Nahiyesi'nde bulunan, Mehmet ismindeki sahibinin vefatından sonra sahipsiz kalan 46000 akçelik zeametın verilmesi, böylece onun yıldız gözlemindeki tecrübesi dolayısıyla astronomi gözlemleriyle görevlendirilmesi, Karaman Beylerbeyi'ne verilen talimatla kendisini (Takiyüddin'i), daha önce emredildiği gibi, eksik kalan miktar sonradan tamamlanacak şekilde, serbest kalan zeamete yerleştirmeye ve buna ilişkin tezkerenin sarayında tanzim edilmesine. Buna göre kendisine müteveffa Mehmet'in serbest zeameti, üzerine eklenecek 24000 akçelik miktarla, toplam 70000 akçe olarak verilmiştir ve bunu kendisine burada tasvir edildiği gibi vermeyi doğru buluyorum. Takiyüddin'in beratının sonu.

Bu resmi belge Osmanlı kaynaklarının Takiyüddin hakkında verdiği bilgileri doğrulamaktadır: Sultan, din işleri için çok önemli olan tarihleri ve zamanları belirlemeyi mümkün kılan "yeni astronomi"yi ülkeye getirmekle gayet hayırlı bir iş yaptığını düşünmektedir; yani o [yeni astronomi, ç.n.] İslami şeriat ilkelerine hiç de aykırı değildir, aksine oruç zamanları, namaz vakitleri gibi konulardaki tereddütlerin (4. cümlede aktarılan benzetme de muhtemelen bundan ötürüdür) giderilmesini sağlayarak dini görevlerin yerine getirilmesini kolaylaştırmaya yarar. Fakat astrolojiden de söz edilmektedir: 19. cümlede Takiyüddin iyi ve kötü alâmetlerin örtüsünü kaldıran kişi olarak övülür; bu, zamanının -Batı'da da- hâkim olan inançlarına bir ödündür. Takiyüddin aynı zamanda da *müneccim başı* idi ve kendi düzeltilmiş takvimlerinde de belli işlerin yapılması için uygun olan ya da olmayan gün ve saatleri işaretlemekle görevliydi.

Şakayık'ta bulunan ve kendisine Mısırlı kadıların altında görev verilmiş olduğu ifadesinin de gösterdiği gibi, Raşit şehri kadılığı görevini (16. satır) muhtemelen kendisi yürütmemiştir. 70000 asperlik (=yaklaşık 1500 duka) bu zeametın verilmesiyle, ağır çalışma gerektirmeyen bu memuriyet son bulabilirdi. Anlaşıldığı kadarıyla, zeametın tadına varabilmek için uzun süre beklemesi gerekti: önceden kendisine tahsis edilen yer olan Rumeli'de boş bir yer yoktu, böylece bir süreliğine Anadolu'da daha az değerli olan bir yerle yetinmesi gerekti.

Takiyüddin'e gözlemevinin kurulması konusunda yardım eden Yahudi astrolog hakkında Dr. Babinger şunları yazıyor:

“[Würzburg'taki] Bay Dr. Porges yalnızca Daniel Perachja Hakohen'in akla gelebileceğini anlatıyor: Kendisi Josef ben Schemtob'un (Josef Vecinho, Jose de Vinseu

olarak da adlandırılır) önemli astronomi yapıtı תיר שארסוי²¹ *sche'erith Josef*'in ikinci baskısını 1568'de Selanik'te yayımlamıştır ve ünlü bir yıldızbilimcidir; krş. Steinschneider, *Catalogus Libr. Hebr. in Bibl. Bodl.* [Bodleian Kütüphanesi'ndeki İbranice Yazmalar Kataloğu, ç.n.], s.1527.”

Son olarak, Ch. Schefer'in terekesinde bulunan ve aşağıdaki gibi tarif edilen Takiyüddin'in bir elyazmasının Blochet aracılığı ile (*Catalogue de la collection de manuscrits Orientaux ... formée par Mr. Charles Schefer.* Paris 1900, s.185) Bibliothèque Nationale'e girdiğini eklemek istiyorum:

Nr. 1126 رسالة رصد نامه في تالیف مولانا تقی الدین Traité d'astronomie de Taki ed-din, avec des figures. Suivant une notice écrite au recto du premier feuillet لزيج الشهنشا
لزيج الشهنشا هیتة اد ت الرصاد تة, ces dessins sont empruntés aux “Tables impéiales”. Cet ouvrage a été composé pour le douzième sultan de la dynastie d'Osman, Mourad III, fils de Selim II, fils de Soliman. XVII siècle. 15 feuillets.

Anlaşılan tek nüshadır²² ve yazarının el yazısıyla yazılmıştır.²³ Bu elyazma eser iyi incelenmelidir; çünkü Takiyüddin tarafından gözlemevinde kurulmuş araçların tariflerini içeriyor olabilir.

Editörün eki: Takiyüddin'e verilen 'berat'ın transliterasyonu²⁴

Merhûm ve mağfûrun leh Sultân Murâd Han aleyhirrahme velgufrân hazretlerinin rasad peydâ eden Takiyüddîn hazretlerinin berâtı sûretidir. Nişân-ı şerîf-i âlîşânî ve mekân-ı tuğrâ-yı garrâ-yi cihânsîtân-ı hâkânî nefeze bil'avni verrabbânî ve'l-menni'l-mennânî hükmü oldur ki: Çün eşî'â-yı sîyt-i mekrûmetüm ve bârika-i ulûv-i himmetüm hicâb-ı sehâb-ı irtiyâbdan mânend-i hurşîd-i reşîd-i nehârî ve kevkib-i müstenîr-i şühub-i târî âmme-i halk-ı âlem ve kâffe-i benî âdem vâzılı u peydâ ve lâyihi hüveydâ olmuşdur. Binâen alâ hâzâ, irtifâ'-i âfitâb-ı şer' ü sünnet ve icmâ'-i ümmet edâ-i ferâyiz-i rabbânî için zabt-ı evkât ve sâ'ât ehemmi mühimmâtın olub, sevâbık-ı eyyâmde ve sevâlif-i ezmânda gelen fuzelâ-i mütekaddimîn ve hükemâ-i mütebahhirînin eyâzic ile ilâ yevminâ hâzâ istihrâc-ı takâvîm olub, rasad-ı cedîd emr-i ba'îd fehm olmağla benüm zemân-ı saltanatiktirânıma gelince, ecdâd-ı izâmumdan bir pâdişâha mukarrer ve bir şehinşâha müyesser olmayub, lâkin bedâyi'-i (bedî'-i) evkât u sâ'ât ve vâzî'-i mevâzi'-i dakîk u derecât, cellet hikmetuhu ve allet kudretuhu tal'at-ı hurşîd-i cihântâb-ı rûzefzûnumu müşrik-ı subh u adâletten sâti' ve kevkibe-i kevâkib-i ebedîyyüzzuhûr hilâfet-i hümâyûnumu ufk-i sa'âdetten tâli' kılub, iltifât-ı hâtır-ı âfitâb

²¹ <http://www.zeno.org/Geschichte/M/Graetz.+Heinrich/Geschichte+der+Juden/Dritter+Zeitraum/Vierte+Periode/%5B1.+Epoche.%5D+Epoche.+des+gesteigerten+Elends+und+Verfallens/15.+Kapitel.+Vertreibung+der+Juden+aus+Navarra+und+Portugal> adresli web sitesinde bu yapıtın adı “הכ תחול רואב חסוי” olarak verilmektedir (çevirenin notu).

²² Bu eser, Mordtmann'ın belirttiği gibi tek nüsha değildir. Türkiye'de Topkapı Sarayı Müzesi'nde (Hazine 542), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY. 1993), Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi'nde ve Kandilli Rasathanesi'nde (No.208/7) birer nüshası bulunmaktadır.

²³ Eser müellifin yani Takiyüddin'in hattıyla değildir.

²⁴ Berat'ın transliterasyonu için Prof.Dr. Mehmet Kanar'a ve Abdullah Köşe'ye teşekkür ederim (F.Günergun, OBA, editör).

me'ser-i şâhânem cümle âleme ziyâgüster ve ezvâ'-ı leme'ât-ı zamîr-i münîr-i hurşîdtenvîr-i pâdişâhânem zümre-i benî âdemi müşerref ve münevver eylemiştir.

Felizâlik Konya sancağında Ereğli nâhiyesinde işbu kırk altı bin akçe zeâmet müteveffâ Mehmed tahvîlinden mahlûldür deyu, bundan akdem yüz elli akçe ile reşîd kâdısı iken Rumeli'nde yetmiş bin akçe zeâmete emr-i şerîf verilüb, henüz müyesser olmayan kıdvetü'l-emâcid üsvetü ashâbi'l-hey'e ve'n-necm, zübde-i erbâbi'l-hikme ve't-takvîm, ârif-i ma'ârif-i ahkâm-ı menâzil-i şems ü kamer, vâkıf-ı mevâkıf-ı dakâ'ik-i hakâ'ik-i burûc-i isnâ'aşer, kâşif-i mekâşif-i sa'd u nahs, râsîd-ı merâsîd-ı subh u ems, el-muhtass bi'inâyeti'l-meliki'r-ra'ûf Takiyyüddîn ibni Ma'rûf zîde tevfikuhunun ilm-i nücûmda mahâreti olub, rasad hizmetinde olmak üzere kendüye verilmek bâbında inâyet ricâ eylemeğin, ol hüküm alınub mahlûllı noksâmı tekmîl olunmak üzere tevcîh idesin deyû Karaman beğlerbeğisine hüküm-i şerîf verildikten sonra tezkiresini bâb-ı sa'âdetimden ihrâc olunmak fermânım olmağın, zeâmet-i müteveffâ Mehmed tahvîlinden bekriden (?) yirmi dört bin akçe noksânıyla ber vech-i tekmîl yetmiş bin akçe üzere tevcîh olunub, sütte-i sa'âdetimden lâyık görüb verdim. Ki zikr olunur. Temmet berât-ı Takiyyüddîn.

Taqi al-din's Observatory at Pera

The last quarter of the 16th century saw the establishment of an observatory in Istanbul. The founder was the Ottoman astronomer Taqi-al-din (d. 1585) who started celestial observations with the aim of improving the astronomical tables (*zij*) of Ulugh Beg of Samarkand. The present text is the Turkish translation of "Das Observatorium des Taqi-ed-din zu Pera" published in *Der Islam* (Berlin) in 1923, by J.H. Mordtmann, German orientalist and diplomat. The article brings together the information found in European and Ottoman sources regarding the observatory and presents the licence given by Sultan Murad III to Taqi al-din, entrusting him with the foundation of the observatory.

Key words: Taqi al-din, Istanbul observatory, history of astronomy, Ottoman Empire; **Anahtar sözcükler:** Takiyüddin, İstanbul Rasathanesi, astronomi tarihi, Osmanlı İmparatorluğu.